

A pszichológia elmetszett gyökerei: *Institutiones Psychologicae* (Philosophia Lacensis) és Franz Brentano normatana

The Severed Roots of Psychology: *Institutiones Psychologicae* (Philosophia Lacensis) and Franz Brentano's Norm Theory

Birher Nándor

PPKE BTK Gondoskodáspolitikai Intézet
egyetemi tanár

ORCID: 0000-0002-4979-5196

Absztrakt

A tanulmány a pszichológia és a filozófia kapcsolatának történeti alakulását vizsgálja, különös tekintettel a lélek fogalmának szerepére a tudomány fejlődésében. A 19. század második felében a pszichológia fokozatosan elvált a filozófiától, és az empirikus tudományok felé fordult, ami a transzcendens dimenziók háttérbe szorulását eredményezte. A munka bemutatja a skolasztikus pszichológia és a tomista hagyomány jelentőségét, valamint Franz Brentano filozófiai pszichológiájának hatását. Az emberi lélek intencionalitása, az erkölcsi megismerés és a vallás pszichológiai aspektusai kerülnek fókuszba. A szerző érvelése szerint a pszichológia materialista irányzatai nem képesek megragadni az emberi létezés teljességét, és szükség van a spiritualitás visszaemelésére a tudományos gondolkodásba és a tanításba egyaránt.

Kulcsszavak: pszichológia, filozófia, skolasztika, lélek, intencionalitás, Franz Brentano, transzcendencia, erkölcs, valláspszichológia, materializmus

Abstract

The study examines the historical development of the relationship between psychology and philosophy, with a particular focus on the role of the concept of the soul in the evolution of science. In the second half of the 19th century, psychology gradually separated itself from philosophy and turned towards the empirical sciences, leading to the marginalization of transcendental dimensions. This paper highlights the significance of scholastic psychology and the Thomistic tradition, as well as the impact of Franz Brentano's philosophical psychology. Key topics include the intentionality of the human soul, moral cognition, and the psychological aspects of religion. The author argues that materialist approaches in psychology fail to grasp the full essence of human existence and emphasizes the need to reintegrate spirituality into scientific thought and education.

Keywords: psychology, philosophy, scholasticism, soul, intentionality, Franz Brentano, transcendence, morality, psychology of religion, materialism

1. Bevezetés

A lélektan nehezen képzelhető el lélek nélkül. Pontosan emiatt a lélektan nagyon sokáig a filozófia tudományának része volt. „A filozófia az egészként fölfogott tapasztalati valóság lehetőségének feltételeit kutató kritikai észtudomány” (Anzenbacher, 1994, 38.). Csak a 19. század második felében történt meg a radikális elválás, amelynek során a lélektant (pszichológiát) a fizikához, fiziológiához, orvostudományhoz kezdték markánsan közelíteni. Ez az időszak rendkívül érdekes, hiszen a „tudományosítás” jegyében itt szakítottak először az ember mint transzcendens lélek fogalmával.

A filozófiától való elválás átmeneti időszakában megjelent a pszichologizmus sokat vitatott koncepciója,¹ amely szerint a tiszta logika alapjai az emberi pszichében találhatóak, az emberi elmében létezik az önmagát megalapozó tiszta tudomány. (Ennek a keserves cáfolatát a depresszióba sülyedő Frege tapasztalja meg, részben Russel újszerű kérdésfelvetése, paradoxonja kapcsán.)²

Ugyan – a háromszáz évvel ezelőtt született – Immanuel Kant még úgy gondolta, hogy a lélek mint transzcendentális én nem lehet a természettudomány vagy a matematika tárgya. Ehelyett a pszichológia középpontjában az embernek mint szabad akarral rendelkező személynek (szent) kell állnia. „Az ember ugyan korántsem szent, de a személyében hordozott emberi mivoltnak szentnek kell lennie” (Kant, 1998, 106., AA V, 87.). Az ember vizsgálata a filozófia, azon belül a filozófiai antropológia és a filozófiai lélektan feladata. Ennek a megközelítésnek az egyik utolsó, tomista alapokon nyugvó háromkötetes tankönyve a Maria Laac-i jezsuiták gondozásában, 1896-ban,

¹ „Az, hogy milyennek kell lennie a gondolkodásnak, csupán alesete annak, hogy milyen a gondolkodás ténylegesen: a pszichologizmus alapfeltevése tehát az, hogy a logikát vissza kell vezetni a pszichológiára. Husserl nem egyszerűen elutasítja, hanem részletekbe menően cáfolja a pszichologizmus nagy hatású érvelését. A logikával mint a »gondolkodás technikájával« Husserl szembeállítja a logikát mint »tiszta teoretikus tudományt«, és azt állítja, hogy csak az előbbinek van köze a pszichológiához, az utóbbinak semmi. A logika mint tiszta, teoretikus tudomány ugyanis a priori és formális jellegű, vagyis független minden faktikus, pszichés eseménytől. A pszichologizmusnak igaza van abban a tekintetben, hogy minden gondolkodási lépés egy pszichikai esemény; ez azonban csak azt bizonyítja, hogy a pszichológia is részt vesz a logika megalapozásában, nem pedig azt, hogy a pszichológia az egyedüli alapzat a logika számára.” (Boros, 2016).

² „Tegyük fel, hogy a laktanya katonai borbélyja a szolgálati szabályzatnak megfelelően azokat a katonákat köteles borotválni, akik maguk nem borotválkoznak, de nem borotválhatja azokat, akik maguk borotválkoznak. Kérdés: önmagát megborotválhatja-e? Ha megborotválja magát, akkor olyan katonának számít, aki maga borotválja magát, tehát a szolgálati szabályzat megtiltja, hogy megborotválkozzon. Ha ennek megfelelően nem borotválkozik, akkor a szolgálati szabályzat értelmében olyan katonának számít, akit borotválnia kell. Bármit is tesz tehát: akár megborotválja magát, akár nem, vét a szolgálati szabályzat ellen.” <https://static.hlt.bme.hu/semantics/external/pages/lambda-kalkulus/hu.wikipedia.org/wiki/Russell-paradoxon.html>.

Tilman Pesch S. J. szerzőségével, a *Philosophia Lacensis* sorozatban megjelent *Institutiones Psychologicae*³ (Pesch, 1896).

A filozófia oldaláról talán Franz Brentano, a kilépett katolikus pap az utolsó, aki megpróbált valamiféle közvetítőt találni az érzékelés immanens, transzcendens és empirikus vonásai között (Birher, 2021). Ezt a jelenséget intencionalitásnak, irányultságnak nevezte el, követve a tomista hagyományokat. Eszerint minden ismeret, tudás valami rajta kívül álló tárgyra irányul (Brentano, 1874). Az ember képes a belső észlelésre is (Wahrnehmung), az összefüggések belátására.⁴ Végső soron ez teszi képessé az embert arra, hogy általános érvényű belátásokig, egészen az igazságosság fogalmáig jusson.

Brentano felteszi a kérdést: van-e valami, ami a jog, az erkölcs, vagy éppen a pszichológia megállapításait „szentesítheti”, azokat „megerősítheti”? (Brentano, 1994, 47). Létezik-e természetes szentesítés? Belátható-e ennek igazsága, vagy minden csak emberanyag, ahogy azt Erich Fried (1987, 169–170.) fogalmazza meg a *Meghatározás* című versében: „Egy kutya amelyik haldoklik és tudja hogy meghal mint egy kutya és mondani tudja hogy tudja hogy meghal mint egy kutya az egy ember.”

„Már csak egy Isten menthet meg minket” (Fila, 1980, 190.), mert haldokló kutya-ként elviselhetetlen a lét súlya. Hogy ezt a heideggeri kijelentést jobban megvizsgáljuk, térjünk vissza a pszichológia és filozófia eredeti kapcsolatához, visszatekintve a skolasztikus alapokra.⁵

Már előzetesen meg kell jegyeznünk, hogy a „valláspszichológia” értelmezésünkben nem a vallásos ember pszichológiáját, hanem a vallás és az ember megkerülhetetlen kapcsoltságát és ennek lelki hatásait jelenti.

2. A „skolasztikus pszichológia”

Legkésőbb a metafizika halálával a skolasztika a tudomány sötét, gyanús zugaiba került, élettelen testét még néha mutogatták, de komolyan kevesen vették. Pedig ez a tomizmussal részleges átfedésben lévő gondolati rendszer olyan ismereteket őrzött meg – például az alább bemutatásra kerülő szakkönyvben – az ember lényegéről, mondhatnánk, a személy méltóságáról, amelyek mind a mai napig érvényesek.

Az *Institutiones Psychologicae* bevezetőjében olvashatjuk: „Institutiones psychologiae continent psychologiam generalem sive naturalem atque psychologiam illam specialem, quae antropologica est”⁶ (Pesch, 1896, 1.). „Inter philosophiam naturalem et metaphysicam media est psychologia i. e. scientia de anima (sive de causa interna ultima phaenomenorum vitalium), accipiens sibi priorem sui partem philosophia na-

³ Ennek egy kései rokona az 1951-ben, spanyol jezsuiták által írt és kiadott *Philosophiae Scholasticae Summa* sorozat *Cosmologia, Psychologia* kötete.

⁴ A fogalmat részletesen Lonergan fejti ki.

⁵ Ráadásul a népesedési és a harctéri tapasztalatokat is figyelembe véve, most derült ki, hogy a földön élő emberek száma nem „túl sok”, hanem „túl kevés” a fenntartható jövő szempontjából. Így az emberi élet ismét kiemelt figyelmet kell, hogy kapjon (Bertalan & Boldizsár, 2015).

⁶ A pszichológia rendszere az általános vagy természetpszichológiából és az antropológiából mint speciális pszichológiából áll.

turali, alteram ex metaphysica”⁷ (Pesch, 1896, 2.). Ebben az értelemben tehát a lélek mint az életjelenségek oka egyszerre köti az ember a természethez (natura) és a tapasztalaton túlihoz (metafizika). Ahhoz, hogy pszichológiát művelhessünk, mind a két aspektusra szükség van.

3. Az első könyv, a *Psychologia naturalis, qui est analiticus*

A pszichologia naturalis kiindulópontja a fizikai valóság.⁸ A fizikai valóságban pedig megjelenik az élet, amelynek leírása az első lépés, különösen is elhatárolódva a hylozoizmustól (Pesch, 1896, I., 138.), hangsúlyozva az élet egyediségét és megismételhetlenségét.

Ezt követi a világos különbségtétel az élet megnyilvánulásának egyes szintjei között, világosan megkülönböztetve a növényeket (plantas), állatokat (bestias) és az embert (hominis). Ennek megfelelően három fokozata van az élettevékenységeknek a 9. tézis szerint: „Tres sunt in hoc mundi visibili gradus vitae generici: vita vegetativa, sensitiva, intellectiva”⁹.

A kor tudományos érdeklődésére jellemző, hogy külön tételben tér ki a szerző arra, hogy a kristályok nem mutatnak élettevékenységet (Th. 4.): „Crystallis vita omnis est abiudicanda,”¹⁰ „Omnis quae est in crystallisatione activitas, essentialiter differt ab activitate vitali”¹¹ (Pesch, 1896, I. 130.). Mindez a magnetizmus korabeli jelentősége miatt érthető. Napjainkban egyébként szintén lényeges lenne ez a distinkció, hiszen – hibásan – gyakran keveredik össze a gondolkodás és a gépi tanulás, az ember és az állat, a gép életének fogalma.

Az élet és az élettevékenységek megkülönböztetése után az első kötet tárgyalja a lélek fogalmát is. Egészen pontosan a személyét, aki egység. A 25. tézis szerint: „Ex unione animae et corporis resultat unitas naturae, substantiae, personae.”¹² Ebből következik az a mai pszichológia számára is jelentős tétel, amelyik szerint: „Persona non constituntur conscientia, sed recte dicitur esse rationalis naturae substantia individua.”¹³ Ennek értelmében a személy jóval több mint egyfajta tudatosság, netán magatartás, hanem ehelyett értelemmel rendelkező, megismételhetetlen egyediség.

⁷ A pszichológia köztes a természetfilozófia és a metafizika között, t. i. a lélek tudománya (mint az életjelenségek belső, végső oka), amely az előbbi részét a természetfilozófiából, a másikat a metafizikából veszi át.

⁸ A külvilág itt – eltérően Kant felfogásától – a ténylegesen létező, önközlő, a megismerő alanytól független valóság. Ez a valóság egyáltalán nem idegen, nem az ember kicsinységét, mulandó anyagiságát jelzi, mint a „csillagos ég” *A gyakorlati ész kritikájában*, hanem a Teremtő gondoskodó szerzetét. Ennek értelmében egyáltalán nem csak az emberben lévő erkölcsi törvény, hanem maga az egyéntől független teremtett valóság is „szent”. Talán pontosan Kant volt az, aki miatt a megismerő én és annak viszonyai kerültek előtérbe a teremtett valóság megkérdőjelezhetetlen önállóságával szemben.

⁹ Három fokozata van az életnek ebben a látható világban: a vegetatív, az érző és az értelmi élet.

¹⁰ Minden, a kristályokra vonatkozó életet meg kell tagadni.

¹¹ Minden tevékenység, amely a kristályosodás során zajlik, lényegileg különbözik az élő tevékenységtől.

¹² A lélek és a test egyesüléséből fakad a természet, a lényeg és a személy egysége.

¹³ A személyeket nem a tudat alkotja, hanem joggal mondják róluk, hogy a racionális természet egyéni szubsztanciái.

A vallásos tanításoknak ez (a Boetiushoz köthető) definíció a középpontja, amely szerint minden egyes ember közvetlen kapcsolatban áll a Teremtőjével, így megismételhetetlen, sérthetetlen egyediség és titok. A léleknek ehhez a cizellált fogalmához való visszatérés lehet csak a valláspszichológia alapja.

A vallásos gyakorlatok, a vallási közösségi magatartás elemzése végül is semmi lényegeset nem mond sem a vallásról, sem az emberről (Otto, 2001). „A vallás nem merül ki racionális állításaiban” (Otto, 2001, 17.), a Szentről író Rudolf Otto is arra kéri az olvasókat, ha nem volt semmilyen vallási érzésük (teremtőélményérzés), hagyják abba az olvasást (Otto, 2001, 18.). Ugyanígy megfontolandó lehet a pszichológia tudományában is, lehet-e az emberek „lelki” ügyeiben segíteni a transzcendens lélek tapasztalata nélkül.

4. A második kötet mint „pars altera”

A második kötet mint „pars altera” a psychologia naturalis szintézisét kínálja, mai szóval talán leginkább a fejlődéslélektanhoz hasonlíthatnánk. Erre utal az is, hogy rögtön az első tétel Herbart neveléelméletével foglalkozik. Ezen azonban gyorsan tülemelkedve elemzi a potencialitás, a lehetőség fogalmát, az életet mint a célszerű kibontakozás lehetőségét megragadva. Kis túlzással akár azt is mondhatnánk, ha megmaradt volna ennek a fajta filozófiának az élő kapcsolata a pszichológia fősodrával, a logoterápia alapelvei Viktor Frankl előtt is egyértelműen kifejezhetők lettek volna.

Érdeemes külön is felhívni a figyelmet arra, hogy ez a kötet nagyon részletesen, nem csak tomista irodalmat hivatkozik a lábjegyzetekben. A gazdagon cizellált tudományos apparátus egyértelmű értéke a munkának.

A kötet második része külön tárgyalja az egyes élettevékenységek kapcsán az érzékelés témakörét, megkülönböztetve a „külső és a belső” érzékeket, továbbá a „habitusokat”, azaz azokat a képességeket, adottságokat, készségeket, amelyek kibontakoztatása az élőlények feladata. A szerző elemzi az ösztönök és vágyak jelenségét, továbbá külön tárgyalja az álommal és az ébrenléttel kapcsolatos jelenségeket, nem elfelejtkezve az akkoriban kíváncsian vizsgált alvajárási jelenségéről sem (Pesch, 1896, II. 379.). Ugyanitt kapunk rövid betekintést az egyes pszichikai betegségek világába is, röviden kategorizálva ezeket, úgymint mentális betegségek (insaniam), melankólia (melancholiam perfectam), zavart érzelmek (fatuitatem), gyengeelméjűség (inbecillitatem), mániák és monomániák. A monománia az érzelmi, akarati élet egy-egy területére vonatkozik, úgymint a klepto-, vagy a pirománia (Pesch, 1896, II. 388.).

A záró 5. § viszonylag hosszan (bár az egész tekintetében röviden: breviter praecipiant) (Pesch, 1896, II. 389.) elemzi az okkultizmus kérdéskörét. Megállapítja, hogy a pszichológiával kapcsolatban felmerült számos hiányosság (multos errores) közé tartoznak az okkult jelenségekkel kapcsolatos gyakorlatok. Itt jegyezzük meg, hogy Noszlopi László *A titkos erők és tanítások lélektana* könyvében az okkultizmus erősödését társadalmi zavaroknak tartja a világháború idején. Ilyen gyakorlatok különösen az állati magnetizmus, a mesterségesen előidézett alvajárási, ezzel kapcsolatban a

spiritizmus és a hipnózis. A területen ismert szerzőket részletesen, munkásságukra hivatkozva mutatja be (Noszlopi, 1943). Meglepő, hogy Arthur Schopenhauer magnetizmusra vonatkozó nézetét is részletesen hivatkozza (Pesch, 1896, II. 395.). Külön kitér azonban arra is, hogy világos különbséget kell tenni az okkultizmus és a hipnózis között (Pesch, 1896, II. 406.). Amíg az okkult túlmutat az ember természetén, addig a hipnózis az emberi természethez tartozik. Megjegyzi, hogy a hipnózis, annak veszélyeire való figyelemmel, csak szakértői felügyelet mellett alkalmazható.

5. A harmadik kötet az antropológia

A harmadik kötet a hagyományos értelemben vett filozófiai embertan, az antropológia. Ez a rész már kifejezetten az emberi létezővel foglalkozik, miután az előző két kötetben megtörtént az élő és élettelen elhatárolása, illetve láttuk, hogy a fizikai világban milyen módokon jelenik meg az élet.

Az ember sajátossága, hogy értelme van (szellemi létező), ezért is kezdődik a kötet a „De intellecto humano¹⁴” traktátussal. A szellem működését két irányból közelíti meg, részben megismerésként, részben akaratként azonosítva azt. Tárgyalja az érzékelést követő fogalomalkotási folyamatot, ugyanúgy, mint az akarat működésének folyamatát és a szabad akarat kérdését. Jól látható, hogy olyan fogalmakig érkezünk, amelyek tárgyalása gyakran a mai pszichológia „komfortzónáján” kívül van.

Mindez pedig azt is jelenti, hogy a jelenlegi axiómarendszerében ez a „teljes ember” fogalmának csak egy részét veszi figyelembe. Ennek pedig nagyon súlyos következményei lehetnek akkor, ha a részleges emberkép ellenére a teljes körű megoldások illúzióját kínálja a pszichológia tudománya. Az ismerd meg önmagad filozófiai parancsa végtelenül szélesebb értelmezési horizontot nyit, mint a ma divatos, a pszichológiában is használt önismeret.

A horizontok egyre szűkülő világában a helyesen értelmezett valláspszichológia engedhet kitekintést a vallások által is körülírt lélek fogalmának irányába.

A harmadik kötet harmadik könyve (liber tertius) ad betekintést a test és lélek egységességébe. „Vidimus n (303) animam et corpus in homine non esse substantias duas inter se additas, sed esse coniuncta in substantiam unam, ex qua activitas humana procedat¹⁵” (Pesch, 1896, III. 394.). Ebből az egységből fakadnak a vágyak, mint appetitus sensitivus és rationalis. Ezek határozzák meg az egyes személyiségtípusokat, a szenvedélyt, és az ember teljes érzelmi életét. A szerző ismét kitér a habitus, a képesség, hozzáállás kérdésére, és külön elemzi a nevelés szerepét.

Mélyen igaz a nevelés (mára javarészt elfeledett, teleológikus) definíciója: *Educatio est...ut adultus fini vitae humane modo sibi convenienti satisfaciatur¹⁶* (Pesch, 1896. III.

¹⁴ Az emberi értelemről.

¹⁵ III. 394: Láttuk, hogy az emberben a lélek és a test nem két egymáshoz hozzáadott anyag, hanem egyetlen anyaggá egyesül, amelyből az emberi tevékenység kiindul.

¹⁶ III. 459: A nevelés lényege..., hogy a felnőtt az életcélját a saját módján betöltse.

459). Azaz a nevelés célja, hogy a felnőtt az élete célját, a neki megfelelő módon tölthesse majd be. Nem kerülhető meg a pedagógia feladatának meghatározása sem: „Paedagogica igitur est scientia et ars manuducendi disciplum ad eum gradum perfectionis, qui eius fini convenit.”¹⁷ (Pesch, 1896, III. 459.). Lenyűgöző a latin nyelven megfogalmazott kijelentések tisztasága és egyértelmősége. Lehet, hogy újra erre volna szükség?

Ahogy az előző kötetekben is, az igazi „érdekességek” a végén vannak. A liber quartus a „De vita animae separatae”¹⁸ címet viseli. Természetesen itt már kilép a tudomány általunk megszokott kereteiből a szerző, és teológiai igazságokat állít. „Haec Aquinas signa ponit, et rationes, quibus ostendatur animam humanam esse incorruptibilem et immortalem”¹⁹ (Pesch, 1896, III. 488.). Ebből következik a tétel: „Anima humana post separationem a corpore superstes in perpetuum existet et vivet”²⁰ (Pesch, 1896, III. 496.).

Végül, miután a szerző felvázolta a klasszikusan kerek világot, két függelékben tér ki az aktuális kérdésekre. Az első a De materialismo Psychologico címet viseli. Alapvető hibának tekinti, hogy az élet minden vonatkozását az anyagra kívánják visszavezetni. A görög kezdetektől, a panteista tévedésen keresztül egészen Feuerbachig, illetve Vogtig mutatja be a materialista gondolkodókat. Rámutat arra a téves érvelésre, hogy a majmok és az ember agya ugyanabból az anyagból van, ezért nincs köztük lényegi különbség (Pesch, 1896, III. 531.).

A pszichológiai materializmusra viszonylag sommás választ ad a szerző: „Materialismus psychologicus absurdus est”²¹ (Pesch, 1896, III. 533.). Hangsúlyozza, hogy a részek mechanikus egésze nem adja ki a teljességet, azaz különbség van az élő egész és az élettelen részek között. Megállapítja azt is, mivel az ember magáról a gondolkodásról is tud gondolkodni, az agya nem a gondolkodása forrása, hanem annak eszköze. A gondolkodás tárgya nem azonos magával a gondolkodó alannal.

Külön felhívja a figyelmet arra a szerző, hogy egy tisztán anyagi világban eltűnik a moralitás, és értelmetlenné válik a társadalmi rend is. Hiszen ha minden elmúlik, mi értelme lenne az áldozatoknak?

„Perit deinde ordo socialis. In cuius locum cedit ordo unice materialis. Unde nulla benevolentia in superioribus; nulla in subditis sine recusatione oboedientia, nulla in animis hominum officiosa caritas; ubique dira materiae necessitas”²² (Pesch, 1896, III. 537.).

Végül eltűnik a művészet, majd maga a tudomány is, hiszen mindennek az alapja az egyetemes igazságokban van. Ezek nélkül a tudomány is csak a pusztulásba vezethet.

Ez a következtetés mintha önbeteljesítő jóslat lenne napjaink tapasztalatai fényében.

¹⁷ Uo. A pedagógia tehát az a tudomány és művészet, amely a tanulót a tökéletességnek arra a fokára vezeti, amely megfelel a céljának.

¹⁸ Az önálló lelkek életéről.

¹⁹ 488. Aquinói leírja ezeket a jeleket és okokat, amelyek megmutatják, hogy az emberi lélek romolhatatlan és halhatatlan.

²⁰ 496. Az emberi lélek túléli a testtől való elszakadást, és örökké létezik és él.

²¹ A pszichológiai materializmus abszurd.

²² 537. Így a társadalmi rend eltűnik. A helyén egy tisztán anyagi rend épül. Ebben nincs felsőbbbségi jóindulat, nincs engedelmség az alattvalókban, nincs kötelességtudó szeretet az emberek szívében; csak az anyag elsőbbsége van.

Ehelyett a nem túl fényes jövőkép helyett a második függelék összefoglalja az ember céljait: „De fine hominis.”²³ Ezek a célok számunkra már szinte érthetetlenek, mégis alapvetően szükségesek lennének a teljes élethez.

Ilyen célok: az ember célja, hogy Istent dicsérje, tisztelje, szolgálja, hogy az örök boldogságot az erényen keresztül keresse.

Az emberi lét alapja tehát, hogy az ember Istentől függ. Továbbá, hogy racionális természete van (*natura rationalis*), tehát képes az értelmes cselekvésre. A harmadik, hogy az ember rendeltetése a teljesség (*beatitudo aeternae*)²⁴ elérése. A következő, hogy Isten szeretetből teremtett, és az ember küldetése ennek a szeretetnek a megjelenítése, kibontakoztatása a teremtett világban. Mindez a természetben felismerhető örök és természeti törvényekből következik. Az ember feladata, hogy a véges valóságban túlra tekintsen, és ennek fényében cselekedjék.

A pszichológia alaptétele pedig az, hogy az ember Isten képmása (Pesch, 1896, III. 545.).

6. A pszichológia megszüntette a filozófia iránti érdeklődést

A kommunikáció átvette a filológia szerepét, a logika helyett pedig ott a mesterséges intelligencia. Nem csoda hát, hogy a mélybe már senki sem ás,²⁵ a klasszikus bölcsész szakok helyét az imént említett új tudományok veszik át, bizonyosságként gyakran csak a felületes empiriát elfogadva.

A filozófia és a pszichológia elválásának egyik, talán kevésbé ismert alakja, Franz Brentano, aki az utolsók között nagy jelentőségű gondolkodó, akinek az elméletében a pszichológia és a metafizika tudománya még összetartozott²⁶ (Flaskó, 1995, 225.). „Úgy vélte, – Immanuel Kant ismeretelméletét kritizálva –, hogy a dolgok mélyén az igazság feltárható” (Brentano, 1995). Ő maga még kiváló klasszika-filológus is volt; ezzel a tudásával, a személyes találkozásuk során Pauler Ákost is lenyűgözte (Zimányi, 2017, 83.).

„Pauler korszakalkotónak tartja Brentano azon tanítását, hogy a megismerés elsősorban nem a megismert tárgy tartalmazása, hanem a megismerő ráirányulása a megismerendő tárgyra” (Zimányi, 2017, 84.). Itt még együtt van a tárgynak mint az alanytól független valóságnak a megismerhetősége és a pszichikai aktusok leírása.²⁷

²³ Az emberek céljáról.

²⁴ Örök boldogság (teljesség).

²⁵ Weöres Sándor: *A teljesség felé* című kötet ajánlótervezetének töredéke, kézirat: „Hamvas Bélának, mesteremnek köszönöm, hogy megírhattam ezt a könyvet: ő vezetett engem oda, hogy a világot ne mint múlt dolgok tömegét nézzem, sok apróbbnak-nagyobbnak, köztük saját kis halandó személyemnek gomolygását – hanem úgy tekintsem, mint folyton-változó örök áramlást, melyet szemléletem magába-fogad, mint legtágabb és legvégső keret. Ő vezetett engem a lélek mélyére, ahol a lét változatlan és jellegetlen, ahonnan minden ered és ahova minden torkollik, s ahol minden feltárja közös lényegét.” <https://weores-illes.oszk.hu/a-teljesseg-fele>.

²⁶ „Kiindulópontként ugyanúgy szóba jöhet a neoscholasztikus filozófia, mint a pozitívizmus, vagy épp a pszichologizmus.”

²⁷ Brentano tanítványa, Edmund Husserl lesz majd az, aki a pszichológiát és a fenomenológiát élesen elválasztja egymástól.

Az intencionalitás tana (Zimányi, 2017, 83.) világos különbséget tesz a pszichikai aktusok és a pszichikai tartalmak között.”

Brentano nemcsak a filozófus Husserlnek volt mestere, hanem bécsi egyetemi tevékenysége idején (1874 és 1894 között) a pszichológusok új generációja, így Sigmund Freud is hallgatója volt. Brentano ugyan elutasította a pszichologizmust a tanítása vonatkozásában, azonban maga is arra törekedett, hogy a lélektant empirikus természettudományként értelmezze (Mezei, 1994, 10–11.). Ezzel együtt világos különbséget tett a természettudományok és a pszichológia tárgya között (Brentano 1995, 153–224.). Ugyan a pszichikai fenomén tárgyként tartalmaz valamit, de nem mindegyik ugyanazon a módon. A képzelet (képzet, idea), az ítélet (judicia), a szeretet (érzelmi mozgások) sajátos vonásokat mutat (Brentano, 1994, 14–15.).

Különösen is az ítéletekben, illetve az érzelmekben (szeretet) mindig megkérdőjelezhetetlen döntést hozunk a jó és a rossz, az igaz és a hamis között. Ennek a megkérdőjelezhetetlen döntésnek az alapja pedig valahol a mélyben, az abszolút bizonyosságban keresendő. Brentano a Jehring-féle történeti relativizmussal (Brentano, 1994, 44.) szemben keresi az erkölcsi ismeret eredetét, és annak minden hatalomtól és tekintélytől független bizonyosságát.

Megállapítja, hogy a „velünk született” szabály nem létezik, ellenben van olyan szabály, amelyet önmagáért és a természete szerint helyesnek és kötelezőnek ismerhetünk fel. Ennek a törvénynek a megismerése a „pszichikai képességünk” (Brentano, 1994, 46.) hatókörébe esik.

Az emberben működik a „belső helyesség” ismerete. „A hit ebben a tulajdonságban etikai indíték; e tulajdonság megismerése a helyes erkölcsi indíték, szentesítés, amely az etikai törvényeknek tartalmát és érvényességet kölcsönöz.” (Brentano, 1994, 52.). Ennek a belső helyességnek az ismeretét a leíró lélektan módszerei alkalmazásának segítségével érhetjük el. „A jó fogalma pszichikai tartalmú képzetekből származik.” (Brentano, 1994, 55.). Brentano ebben a kontextusban külön is tárgyalja az ember célra irányultságát. Később megállapítja, hogy a „helyes szeretet” minden erkölcsi döntés alapja (Brentano, 1994, 59., 63.). A jók rendjéből a legjobb kiválasztása pedig azon alapszik, hogy az ember etikailag közösségi életre rendelt (Brentano, 1994, 73.). Ezen a ponton hivatkozva a klasszikus idézetet: „Mert minden emberi törvény egyből táplálkozik: az isteniből” (Brentano 1994, 74.). Az emberben van tehát a legfőbb gyakorlati jó kötelező szeretete, amelyet az ész ismer fel (Brentano 1994, 74.).

Hogy mindez hogyan valósul meg a gyakorlatban, és hogyan lehet ezt pontosan bizonyítani, a jövő feladata – állapítja meg Brentano, miközben a jogászokra bizza a munkát. (Mert akkoriban még nem nagyon voltak pszichológusok.)

Úgy tűnt, hogy a pszichológia születő tudományának kevés szerepe van a lélek képességeinek vizsgálatában, inkább a Wundt által meghatározott, empirikus irányba mozdult el a kutatás. Pedig hogyan is lehetne számokkal leírni, hogy egy jó szivar elfüstölése mennyivel növeli a jóérzetünket? Ez még Gauss-nak sem menne (Brentano, 1994, 71.). Mégis, a Brentano utáni pszichológusok sokasága számára ez az egyetlen cél.

7. Összegzés: „A tények mögül száműzött Isten időről időre átvérzi a történelem szövetét”²⁸

A lényeg azonban újra és újra előtör. Az empíria felületessége mögül újra és újra előkerül a lényeg. Az, hogy az ember lelki létező. A szó megmérhetetlen értelmében. Ebben az értelemben használom a valláspszichológia kifejezést is. Nem abban, hogy a vallást, a lelkeséget megmérhetnénk, táblázatokba rendezhetnénk. Hanem abban, hogy a vallásosságnak, lelkeségnek sajátos, a lelket érintő megélése van. Olyan központi fogalmakkal, mint a miért, a csodálkozás, a csoda, a szeretet és a béke. Ha nem kezdünk el sürgősen visszatérni ezekhez a létünket meghatározó fogalmakhoz, a számok és számítások el fognak pusztítani minket. Minderre már a világháborúk környékén Noszlopi László is világosan felhívta a figyelmet (Kuminetz, 2024b; Kozma, 2023, 32.).

Különösen is igaz ez, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy az emberek leginkább saját magukkal, a rövid életciklusukkal vannak elfoglalva (autonóm döntés, anyagi függetlenség, egyéni optimum, stb.), ahelyett, hogy a közösség tartós értékeit (Kuminetz, 2024a, 227.) (család, vallás, állam, történelem stb.) tartanák szem előtt. Szintén jelentős fordulatot jelent az az aktuális tény is, hogy az összes eddigi tudást jól fogja szintetizálni a gép (nagy nyelvi modellek alkalmazása). Mindez pedig azt jelenti, hogy (ideális esetben) az ember végre azzal foglalkozhat, ami a lényege: hogy csodálkozzon és kérdezzen a miértéről, a Miértről, az értelemről. Persze nagyon nehéz lesz megtanulni újra értelmes kérdéseket feltenni.

Talán pontosan ezért fontos, hogy a figyelem már most is az ember vallásos tapasztalatára, vagy inkább a lelki voltára (spiritualitás) irányuljon (Ripatrazzone, 2022, 128.; Birher, 2025).

A mítoszok használata az emberi tapasztalat összetettségének szűrőjeként szöges ellentétben áll azzal a racionalista törekvéssel, hogy kizárólag a tényekhez ragaszkodjunk. A digitális technológia segítségével sikerült globális szinten feltámasztani és új magasságokba emelni a mítoszciklusokat. Az interneten ezt a dinamikát látjuk a játékuniverzumokban, a virtuális közösségekben (különösen a politikai közösségekben) és a globális rajongásban a generatív mesterséges intelligencia iránt.

Álljon itt egy próféta jóslat: a következő évtized vezető kutatási kérdése a lélek lesz. Azért, mert ehhez a gépek nem fognak tudni érdemben hozzászólni, ez mára az emberre van bízva. Ezek azok a mélységek vagy magasságok, amelyeket az empíria sohasem tárhat fel, és amelyeket Brentano is felismert.

²⁸ Pilinszky, 1992.

Irodalomjegyzék

- Anzenbacher, A. (1994). Bevezetés a filozófiába. Herder.
- Bertalan P. & Boldizsár B. (2015). Globális trendek és a HR. *Acta Scientiarum Socialium*, (44), 151–160.
- Birher N. (2021). A jog és a vallás normarendjei Trianon idején. *Glossa Iuridica*, 8(3), 141–160.
- Birher, N. (2025). The Return of the Soul—The Role of Religion in Regulating Social Life. *Religions*, 16(2), 252. <https://doi.org/10.3390/rel16020252>
- Boros I. (szerk.) (2016). 8.5.2. A pszichologizmus kritikája. In *Filozófia*. https://mersz.hu/dokumentum/filozofia__376/.
- Brentano, F. (1874). *Psychologie vom empirischen Standpunkte*. Duncker & Humblot.
- Brentano, F. (1994). Az erkölcsi ismerte eredete. Kossuth Könyvkiadó.
- Brentano, F. (1995). A pszichikai jelenségek osztályozásáról (Flaskó J. ford.). *Magyar Filozófiai Szemle*, 39(1–2), 153–224.
- Fila B. (ford.) (1980). „Már csak egy Isten menthet meg minket”. Interjú Martin Heideggerrel. *Vigilia* 45(3), 190–192. http://epa.niif.hu/02900/02970/00475/pdf/EPA02970_vigilia_1980_03_190-192.pdf (2025. 02. 17.)
- Flaskó J. (1995). Utószó. *Magyar Filozófiai Szemle*, 39(1–2), 225–230.
- Fried, E. (1987). Erich Fried versei (Bata J. ford.). *Híd*, 51(2), 169–173. http://adattar.vmmi.org/cikkek/13839/hid_1987_02_08_erich.pdf (2025. 02. 17.)
- Kant, I. (1998). A gyakorlati ész kritikája. Ictus.
- Kozma G. (2023). Fénybe állított pedagógia: Kuminetz Géza nevelési gondolatai. *Mester és Tanítvány, Új folyam* 1(1), 21–52. <https://doi.org/10.61178/MT.2023.I.1.2>
- Kuminetz G. (2024a). A teremtés rendjének fenntartója és valódi kibontakoztatója a jó, vagyis az igaz ember: Brandenstein Béla etikája. In Brandenstein B., *Etika* (pp. 190–231). Szent István Társulat.
- Kuminetz G. (2024b). Előszó. In Noszlopi L., *A szeretet lélektana és bölcselete* (pp. 7–44). Ős-Kép Kiadó.
- Mezei B. (1994). Pszichologista volt-e Franz Brentano? In F. Brentano, *Az erkölcsi ismeret eredete* (pp. 5–38). Kossuth Könyvkiadó.
- Noszlopi L. (1943). *A titkos erők és tanítások lélektana*. Pantheon.
- Otto, R. (2001). *A szent*. (Osiris Könyvtár. Vallástörténet). Osiris Kiadó.
- Pesch, T. (1896). *Institutiones Psychologicae*, Philosophia Lacensis, Maria Laac.
- Pilinszky J. (1992). *Ars poetica helyett*. In Pilinszky János összegyűjtött versei. Századvég – 2000 Könyvek. https://mek.oszk.hu/01000/01016/01016.htm#h2_9
- Ripatrazone, N. (2022). *Digital Communion: Marshall McLuhan's Spiritual Vision for a Virtual Age*. Fortress Press.
- Zimányi Á. (2017). *Az abszolútum jelentősége és ismeretének eredete Pauler Ákos bölcséletében [PhD-disszertáció]*. PPKE. <https://doi.org/10.15774/PPKE.HTK.2018.001>